

Mohammad Gharipour

Pers Bahçeleri ve Köşkleri

Tarih, Şiir ve Sanat Üzerine Düşünceler

Çeviri:
Sevda Akyüz

alBaraka
Yayınları

MOHAMMAD GHARIPOUR

Morgan State Üniversitesi Mimarlık ve Planlama Fakültesi'nde yardımcı doçent olarak görev yapmaktadır. Mimarlık yüksek lisansını Tahran Üniversitesi'nde, mimarlık ve peyzaj tarihi alanındaki doktorasını ise Georgia Teknoloji Enstitüsü'nde tamamlamıştır. İslam Sanatı alanında Hamad Bin Khalifa Bursu ve Mimarlık Tarihçileri Derneği'nden Spiro Kostof Bursu'na layık görülen Gharipour, mimarlık tarihi üzerine çok sayıda yayın yapmıştır. “*Bazaar in the Islamic City*” (*İslamî Kentte Pazar*, 2012) adlı kitabın editörlüğünü üstlenmiş, *International Journal of Islamic Architecture* (*Uluslararası İslamî Mimari Dergisi*) adlı derginin kurucu editörlüğünü yapmıştır.

SEVDA AKYÜZ

Boğaziçi Üniversitesi İngiliz Dili ve Edebiyatı mezunudur. University of Nevada, Reno, Boğaziçi Üniversitesi, Koç Üniversitesi ve Kadir Has Üniversitesi'nde toplam 34 yıl İngilizce ve Akademik Yazı dersleri vermiş; Boğaziçi Üniversitesi'nden 2015'te emekli olmuştur. Uzun yıllardır çevirmenlik ve editörlük yapmaktadır.

İçindekiler

GÖRSEL LİSTESİ	11
TEŞEKKÜR.....	17
1. GİRİŞ	19
ERKEN DÖNEM ARAŞTIRMALARI	21
KÖŞKÜ YENİDEN TANIMLAMAK: DİAKRONİK BİR YAKLAŞIM	26
2. YAKIN DOĞU’NUN İSLAM ÖNCESİ METİNLERİNDE, PERS ŞİİRİNDE VE KUR’ÂN’DA BAHÇE VE KÖŞK.....	31
MEZOPOTAMYA BELGELERİ.....	32
Gılgamış Destanı.....	33
Enuma Eliş.....	33
Hammurabi Yasaları	34
Tekvin (Yaratılış) Hikâyesi	35
ZERDÜŞT METİNLERİ.....	37
Cennet Kavramı	40
Zerdüşt Metinlerinde Mimari Unsurlar.....	42
KUR’ÂN-I KERİM.....	44
Kapalı Mekân Kavramı.....	46
Doğal Unsurlar	47
Kur’ân-ı Kerim’de Cennet Bahçesindeki Mimari Unsurlar	48
PERS ŞİİRİ.....	50
Terminoloji Sorunu	51
BAHÇE VE KÖŞKLERİN ÖZELLİKLERİ.....	55
Mülk Olarak Bahçeler	55
Bahçeler ve Şehirler	55
Bahçelerin Psikolojik Faydaları.....	57
Bahçedeki Köşk	58
SONUÇ.....	60

3. PERS SANATINDA BAHÇE VE KÖŞK	63
PERS RESMÎ: KONULAR VE KRONOLOJİ	64
PERS MİNYATÜRLERİNDE BAHÇE	68
BAHÇELERDEKİ YAPILAR	71
YAPININ İŞLEVİ	78
BİNANIN MEKÂNSAL NİTELİKLERİ	81
Bahçeye Bakış	81
Mahremiyet ve Cinsiyet Ayrımı	83
Hiyerarşi	86
Çevrelenme Duygusu	88
Binanın Tasarımı	88
Mimari Ögeler	92
TAŞINABİLİR BİR YAPI OLARAK KÖŞK	98
Taht	101
Köşk (Kiosk)	109
Taht ile Köşk Arasındaki Karşıtlık	112
Taht ve Köşkün Bahçeye İlişkisi	113
Tahtların ve Köşkların Tasarımı	118
BAHÇEDEKİ ÇADIR	122
SONUÇ	130
4. SEYYAHLARIN VE TARİHÇİLERİN GÖZÜNDEN BAHÇE VE KÖŞK	133
TERMİNOLOJİ SORUNU	134
BAHÇELER VE ŞEHİRLER	137
Bahçeler: Yaşayan Hücreler	137
Bahçeler ve Büyüyen Şehirler	138
BAHÇELERİN KULLANIM ALANLARI	140
Gelir ve Sefa Kaynağı Bahçeler	141
Yönetim Toplantıları ve Törenler	143
Kamp Alanları	146
Askerî Amaçlar	149
Ziyaretgâh Yerleri	151
BAHÇELERDEKİ YAPILAR	153
Nasriyye'deki Saray Bahçesi	156
İsfahan'daki Safevî Köşkleri	158
Semerkand'daki Timurlu Bahçe Sarayları	160
Kazvin'deki Sa'dâbâd Sarayı	164
Ashraf'taki Saray Bahçesi	166
BAHÇELERDEKİ KÖŞKLER	171
BAHÇELERDEKİ ÇADIRLAR	174

Çadırların Konumlandırılması.....	176
Çadırların İç Tasarımı	178
SONUÇ.....	182
5. SONUÇ	185
TABLolar	191
TERİMLER SÖZLÜĞÜ	195
ŞAİRLER, TARİHÇİLER VE SEYYAHLAR	199
Şairler.....	199
Tarihçiler	203
Seyyahlar	206
KAYNAKÇA	213
DİZİN	221

GÖRSEL LİSTESİ

Metin içinde geçen şekil referanslarının ardından ilgili sayfa numarası parantez içinde verilmiştir.*

- 1 Bir gece ziyafeti bahçede. Moraqqa Golshan'dan, 16. yüzyıl
© Gülistan Sarayı Müzesi, Tahran (no.1663, fol. 46).
- 2 Sadeh Bayramı. Şah Tahmasp'ın *Şahname*'sinden. Sultan Muhammed, Tebriz, 1525
© Metropolitan Sanat Müzesi, New York, Arthur A. Houghton Jr bağışı (1970.301.2).
- 3 Bahçede ziyafeti betimleyen çini pano. İsfahan, 17. yüzyılın ilk çeyreği
© Metropolitan Sanat Müzesi, New York, Rogers Fonu (1903.03.9c).
- 4 (70) Vefa Bahçeleri (Bagh-e Vafa). Vaqi'at-e Bâburi'den, Hindistan, 1590
© British Library Board, Londra (Or. 3714, fol. 173v).
- 5 Suriye Sultanı Malik Salih, tahtında bahçede, iki dervişle görüşürken
Sâdi'nin Bostanı'ndan, Buhara, 1522–23.
© Metropolitan Sanat Müzesi, New York, Frederick C. Hewitt Fonu, 1911 (11.134.2).
- 6 Nüşirvan'ın vezirleri ve satranç bilmecesi. *Şahname*'den, Şiraz, 1535
© Berenson Koleksiyonu, Floransa, Harvard Üniversitesi tarafından izinle çoğaltılmıştır
(fol. 554b).
- 7 Hasta şah, saray hekimi ve vezirler tarafından tedavi ediliyor.
Sobhat al-Abrar'dan, Abdol-Rahman Cami, on altıncı yüzyıl.
© Gülistan Sarayı Müzesi, Tahran (no.2176).
- 8 Kalabalık saray sahnesi. Elçi kılığındaki İskender, portresiyle birlikte bahçedeki bir
sarayda Kaydafa Sultan'ın huzurunda. *Şahname*'den, Şiraz, 1560
© British Library Board, Londra (I.O. ISLAMIC 133, fol. 349v).
- 9 Yusuf ile Züleyha ziyafet verirken. *Panj Ganj*, Abdül-Rahman Cami, Kasım Ali'ye
atfedilir, 1521 © Gülistan Sarayı Müzesi, Tahran.
- 10 (74) Hüsrev'in suikasta uğraması. Nizami'nin *Hams*'sinden, 1431
© Devlet Hermitaj Müzesi, St. Petersburg (no. LVR-1000, L.142A).
- 11 Timur'un Semerkand'a dönüşü. *Zafername*'den, Kemaleddin Behzad'a atfedilir, Herat,
1528 © Gülistan Sarayı Müzesi, Tahran (no. 708).

* Bu çalışmada görsellerin numaralandırmasında eserin özgün baskısındaki sistem esas alınmıştır. Metin içinde atıf yapılan tüm görseller listeye dâhil edilmiştir ancak bunların yalnızca bir kısmı kitapta görsel olarak yer almaktadır. Metinde atıf yapılan fakat görsel olarak basılmayan şekiller de özgün numaralarıyla listede gösterildiğinden, kitapta yer alan görsellerin numaralandırması yer yer atlamalı biçimde ilerlemektedir.

- 12 Bahçede gezinti. *Panj Ganj*, Cami, Maqsud'a atfedilir, 1521
© Gülistan Sarayı Müzesi, Tahran.
- 13 (76) Hâcî Abdullah Ensari öğrencilerine ders veriyor. Hayat al-Abrar, Mir Ali Shir Nava'i © Bodleian Kütüphanesi, Oxford (MS. Elliott 287 fol. 24a).
- 14 Merver şehrinde genç ve yakışıklı bir hekimin hikâyesi. *Sâdi'nin Bostanı*'ndan, Herat, 1562–63 © Gülistan Sarayı Müzesi, Tahran.
- 15 Hüsrev ile Şîrîn, Şîrîn'in nedimelerinden hikâyeler dinlerken. Nizami'nin *Hamsé*'sinden, Tebriz, 1539–43 © British Library Board, Londra (Or. 2265, fol. 66v).
- 16 Herat'ta Sultan Hüseyin Baykara'nın sarayında samimi bir toplantı. Sa'di'nin Bostanı'ndan, Herat, 1488 © Ulusal Kütüphane, Kahire (908, fol. Iv-2r).
- 17 Bir baba oğluna aşk hakkında öğüt veriyor. Cami'nin *Yedi Taht* (Haft Awrang) adlı eserinden, Meşhed, 1556–65 © Freer Sanat Galerisi, Washington DC (FGA 46.12, fol. 52a).
- 18 18. Bayram ziyafetinin başlangıcı. Hâfız'ın *Divan*'ından, Sultan Muhammed'e atfedilir, 1527 © Freer Sanat Galerisi, Washington DC (86 recto, no.66).
- 19 19. Hüsrev'in tahta çıkışı. Nizami'nin *Hamsé*'sinden, Şah Tahmasp'ın sanatçıları tarafından imzalanmış, 1539–43 © British Library Board, Londra (Or. 2265, fol. 60v).
- 20 20. Bahçede saray erkânı. Amir Ali Shir Nava'i'nin *Ferhad ile Şîrîn* adlı eserinden © Bodleian Kütüphanesi, Oxford (MS. Elliott 317, fol. 21b).
- 21 (80) Şah'ın bilge adamları Zal'in evliliğini onaylıyor. Şah Tahmasp'ın *Şahname*'sinden, Abd al-Azîze atfedilir, Tebriz, 1525–30 © Metropolitan Sanat Müzesi, New York, Arthur A. Houghton Jr bağıışı (1970.301.13, fol. 86 verso).
- 22 Dervişlerin vecd hâlindeki dansı. Hâfız'ın *Divan*'ından, 1540–50 © Harvard Sanat Müzeleri/Arthur M. Sackler Müzesi, John Goelet bağıışı (1958.23, fol. 149).
- 23 (82) İç mekânda kabul sahnesi. *Sâdi'nin Bostanı*'ndan, Şeyh Zadeh'e atfedilir. Buhara, 1525–35 © Metropolitan Sanat Müzesi, New York, Louis V. Bell Fonu ve Vincent Astor Vakfı Bağıışı (1974.294.3).
- 24 Leyla ile Mecnun okulda. Nizami'nin *Hamsé*'sinden, Şiraz, 1560 © Harvard Sanat Müzeleri/Arthur M. Sackler Müzesi, Dr. Denman W. Ross bağıışı (1922.75).
- 25 25. Bahçe köşkünün çatısından düşen hercai yaşlı âşık hikâyesi. Cami'nin *Yedi Taht*'ından (*Haft Awrang*), Meşhed, 1556–65
© Freer Sanat Galerisi, Washington DC (FGA 46.12, fol. 162a).
- 26 Hümay kale kapısında. Khaju Kermani'nin *Üç Şîr*'inden, on dördüncü yüzyıl
© British Library Board, Londra (Add. 18113, f.18v).
- 27 27. Hüsrev, Şîrîn'in kalesinin önünde. Nizami'nin *Hamsé*'sinden, 1431
© Devlet Hermitaj Müzesi, St. Petersburg (no. LVR-1000, L.112A).
- 28 28. Zal ile Rüdabe evlilik yeminlerini ederken. *Şahname*'den, 'Abdul-Râşid Deylami'ye atfedilir. İsfahan, on yedinci yüzyıl © Gülistan Sarayı Müzesi, Tahran.
- 29 29. Erdeşir, Gencver Erdevan ve hizmetçi Gülnaz ile karşılaşılıyor. Baysungur'un *Şahname*'sinden, 1429 © Gülistan Sarayı Müzesi, Tahran.
- 30 (85) Mehrdokht yüzüğe ok atıyor. *Hamzename*'den, Hindistan, 1564–69
© Maria Sarre-Hermann Koleksiyonu, Ascona (İsviçre).

- 31 Delirmiş yaşlı San'an Şeyhi. Mir 'Ali Şir Nevai'nin Çağatay Türkçesindeki *Divan*'ından
© Bibliothèque Nationale, Paris.
- 32 Şapur, Ferhad'ı Şir'in'in huzuruna çıkarıyor. Nezami'nin *Hüsrev ile Şirin*'inden, Tebriz,
1406–10 © Freer Sanat Galerisi, Washington DC (31.34).
- 33 Yıkanan cariyeler. Nizami'nin *Hamse*'sinden, Herat, 1494–95 © British Library Board,
Londra (Or. 6810, fol. 190).
- 34 Sözümona Bahram Gur ve Hint Prensesi, burada Periler Kraliçesi Türktaz ve Türktazi
olarak tanımlanmış. Şah Tahmasp'ın *Hamse*'sinden, Muhammed Zaman'a atfedilir,
1675–76 © British Library Board, Londra (Ms. Or. 2265, fol. 221b).
- 35 Mavi Köşk Prensesi. Emir Hüsrev Dehlevi'nin *Hamse (Beşli)*'sinden, Hindistan,
1597–98 © Metropolitan Sanat Müzesi, New York, Alexander Smith Cochran bağışı
(1913.228.33).
- 36 (90) Şirin'in köşkü. Nizami'nin *Hüsrev ile Şirin*'inden © Keir Koleksiyonu, Londra.
- 37 (91) Pers bahçe halısı. 18. yüzyılın ikinci yarısı © Metropolitan Sanat Müzesi, New York,
James F. Ballard Koleksiyonu, James F. Ballard bağışı (1922.100.128).
- 38 Zahhak'ın kâbusu. Şah Tahmasp'ın *Şahname*'sinden, Tebriz, 1525–35
© İslam Sanatları Müzesi, Doha (MS.41–2007).
- 39 Dünyevi sarhoşluk. Hâfiz'in *Divan*'ından, Sultan Muhammed'e atfedilir, Tebriz,
1526–27
© Metropolitan Sanat Müzesi, New York ile Arthur Sackler Müzesi, Harvard
Üniversitesi ortak sahipliği (1988.460.3, fol. 135).
- 40 (93) Mecnun Leyla'nın evine geliyor. Mir Ali Şir Nevai'nin Çağatay Türkçesindeki
Divan'ından, Kasım Ali'ye atfedilir, 1485 © Bodleian Kütüphanesi, Oxford (MS.
Elliott 339, fol. 39a).
- 41 (95) Nüşirvan, revakta bir hanımla birlikte. Ali Şir Nevai'nin *Hayrat al-Abrar*'ından, Kasım
Ali'ye atfedilir, 1485 © Bodleian Kütüphanesi, Oxford (MS Elliott.287, fol. 28a).
- 42 Kral ile derviş arasındaki konuşma. Sa'di'nin *Bostan*'ından, 1553
© Gülistan Sarayı Müzesi, Tahran.
- 43 İskender, Nüşabeh Sultan'ın emriyle yapılmış portresini hayranlıkla izliyor. Nizami'nin
Hamse'sinden, 1528–29 © Walters Sanat Müzesi, Baltimore (W.607.223B).
- 44 Tavlâ ve satranç oyunları. *Baysungur Derlemesi*'nden, Herat, 1427
© Berenson Koleksiyonu, Floransa, Harvard Üniversitesi izniyle çoğaltılmıştır (fol.
50v).
- 45 Siyavuş, Afrasyab'ın önünde tutsak. *Şahname*'den, İsfahan, 1696 © Metropolitan Sanat
Müzesi, New York, Alexander Smith Cochran bağışı (1913.228.17, fol. 110v).
- 46 El dokuması yün halı. İran, 17. yüzyıl sonları
© Victoria and Albert Müzesi, Londra (T.10–1924).
- 47 İhtiyarlar, Hüzmüz'e yalvarıyor. Nizami'nin *Hamse*'sinden, Herat, 1494–95
© British Library, Londra (Or. 6810, fol. 37v).
- 48 Aziz ve Züleyha, Mısır'ın başkentine girer; halk onları karşılamaya çıkar. Cami'nin *Yedi
Tabî*'inden (*Hafti Awrang*), Meşhed, 1556–65
© Freer Sanat Galerisi, Washington DC (FGA 46.12, fol. 100b).